

A HATARMENTISÉG KÉRDÉSE ÉS NAGYLÉTA

Társadalmi és gazdasági változások egy bihari faluban Trianon után*

Kutatásom központjában a trianoni államhatár okozta gazdasági és társadalmi változások feltárása áll egy bihari mikrotértségben. A recens földrajztudomány általában azokat a településeket sorolja a határzónába, amelyek életére a történeti, geográfiai, természeti, gazdasági, társadalmi, közlekedési-földrajzi, térszerkezeti stb. szempontokat tekintve a közeli államhatárok hatással vannak.¹ A határvonal fogalma általában negatív jelentéstartalommal párosul, ugyanis annak közelében a gazdasági interakciók mértéke erőteljesen csökken, és a hálózatok megritkulnak.² Az államhatár fogalma a Magyarország és Románia között húzódó szakaszt illetően jobbra kiegészül azzal, hogy ennek a határvidéknek a jelentős része periférikus/elmaradott térségeket érint a határ mindkét oldalán.³

Történeti kontextusban a határmentiség kutatása leginkább a történeti Magyarország alföldi és hegyvidéki területei között húzódó vásárvonal⁴ mentén elterülő vonzásoközpontoknak a vonzásokörzetekhez való viszonyára koncentrálnak.⁵ A vonzásoközpontok kapcsán a hazai történetírásban az uralkodó narratíva szerint a trianoni államhatár fogalma összekapcsolódott az elmaradottsággal, hiszen a határzóna számos kistérsége elszakadt központjától, piachelyétől, elveszítette vasúti összeköttetéseit, valamint periférikus és hátrányos helyzetű helységgé vált.⁶ Az új államhatár kialakulásával egyszersmind a családi kapcsolatok is ellehetetlenültek.⁷ Ennek megfelelően gazdasági és társadalmi szempontból a két világháború között a Kárpát-medence térségében egyre inkább az államhatárok elválasztó szerepe érvényesült.⁸

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00022 számú projekt támogatásával készült.

¹ Baranyi Béla: A „periféria perifériáján” – A határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. *Tér és társadalom* 13. (1999) 4. sz. 18–19.

² Péntes János – Deák Attila – Hegedűs László Dávid: Periférikusság és határmentiség Magyarországon. In: Falu – város – periféria: határon innen és túl. Szerk. Péntes János. Debrecen 2018. 227–228.

³ Baranyi Béla: A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti határai. Bp.–Pécs 2004. 31.

⁴ Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza. 3. kiadás. Bp. 1995. 51.

⁵ Kovács Zoltán: A határ menti területek központhálózatának átalakulása az első világháború utántól napjainkig. *Földrajzi Közlemények* 114. (1990) 3–16. Vö. Szilágyi Zsolt: Települések közti kapcsolatok a 20. század első harmadában. 1. rész Feltételek és kontextusok teremtése az alföldi falvak laterális kapcsolatainak elemzéséhez. MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj kézirat. Debrecen 2015. 193–199. (www.real.mtak.hu, letöltés 2020. márc. 28.)

⁶ Beluszky Pál: A települések világa Magyarországon. Bp. 2018. 110.

⁷ Baranyi B.: A határmentiség dimenziói i. m. 24–25.

⁸ Uo. 25–27.

Mikroszintű vizsgálatomban e szemléletmódhoz képest alternatív értelmezési lehetőségekre szeretnék ajtót nyitni a határmentiség témájával kapcsolatban, a 20. század első harmadára vonatkozóan. Elemzésem elsősorban az 1920-as évekre összpontosít, azonban figyelembe veszem a Trianont megelőző időszakot is, így lehetővé válik a komparatív módszer alkalmazása. A korabeli házassági anyakönyvi kivonatok vizsgálatán keresztül megpróbálom megragadni azt, hogy a frissen kialakult határmentiség, amely nyilvánvalóan merőben új helyzetet jelentett a helyi lakosság számára, mennyire hagyott nyomot a kettévágott bihari térség egy részének családi kapcsolataiban, milyen változások tapasztalhatók a rokoni hálózatokban, emellett kísérletet teszek a vizsgálatba bevont települések közötti laterális gazdasági kapcsolatok feltárására is.

A trianoni államhatár házassági kapcsolatokra gyakorolt hatása

Elemzésem középpontjába a Bihar vármegyei Nagyléta község került. E település sajátos mikrovilágának feltárása mellett arról is igyekeztem képet alkotni, hogy Nagyléta és a környékén lévő községek társadalma hogyan reagált az 1920 utáni új helyzetre.⁹ Ezeknek a településeknek (Bagamér, Kokad, Pocsaj, Újléta és Vértes) az elemzésbe való bevonásával ugyanis egy szélesebb határszakasz vizsgálatára nyílt lehetőségem.¹⁰ Az öt szomszédos település közül ugyanis három – Nagylétához hasonlóan – közvetlenül határmenti településnek számított a trianoni békeszerződés hatályba lépése után.¹¹ Közülük Újléta és Vértes voltak azok a községek, amelyek a gyakorlatban nem érintkeztek az új államhatárral, azonban az attól számított 25 km-es határsávon belül feküdtek. A határ nagy valószínűséggel hatást gyakorolt ezeknek a falvaknak a közösségre is, így bevonásuk a határhoz mérten mélyégi elemzést tett lehetővé.

⁹ A vizsgálatban szereplő községeket egyszersmind mikrotérségnek is tekintettem, amit az indokolt, hogy ezek a települések alkották az érmelléki löszös hát térségét és ezáltal az Érmellék Magyarországon maradt nyúlványát. Magyarország kistájainak katasztere. Szerk. Dövényi Zoltán. Bp. 2010. 259–261.

¹⁰ A vizsgálat módszertanát illetően meg kell említeni, hogy az 1920 után Romániához került települések esetében a házassági anyakönyvek egyelőre nem voltak számomra elérhetők. Ez a helyzet azért jelent nehézséget, mert így a magyar–román határvidéknek jelenleg csak az egyik oldala kutatható. A határon kívül rekedt helységekről (például Bihardiószegről) biztosan érkeztek Nagylétára feleségek 1920 előtt, mivel azonban az esküvőre feltételezhetően a mennyasszony lakhelyén került sor, ezek az esetek a kutatás jelen állása szerint homályban maradtak. A határ másik oldalán fekvő falvak, városok házassági anyakönyveinek vizsgálata azért is fontos volna, mert ezáltal a kérdést ki lehetne szakítani a nemzetállami keretből. A nemzetállami keretek között értelmezett történettudománnyal kapcsolatban legutóbb Gyáni Gábor fogalmazott meg kritikát, aki szerint így paradox módon a határon kívül rekedt magyarság történetevész el. *Gyáni Gábor: Nemzeti vagy transznacionális történelem.* Bp. 2018. 119–123.

¹¹ A Nagylétával északkeleti irányból szomszédos Álmosd kimaradt a házassági kapcsolatok elemzéséből, mivel a község 1920-as évekbeli házassági anyakönyvi kivonatai egyelőre nem elérhetők.

A Nagylétán és környékén formálódó társadalmi interakciók feltárásának fő forrásbázisát a településeken 1899 és 1906, valamint 1922 és 1929 között¹² keletkezett 2567 polgári házassági anyakönyvi kivonat másodpéldánya jelentette,¹³ amelyek felhasználásával elkészítettem a *Házassági Anyakönyvi Kivonatok Történeti Adatbázisa 1899–1929* (a továbbiakban: HAKTA 1899–1929) című adatbázist.¹⁴ E két időmetszet megválasztása mögött számos módszertani megfontolás állt. A 20. század első harmadában a vőlegény és a menyasszony lakhelyének feltüntetése mellett a házastársak születési helyének rögzítése 1895 és 1906 között, valamint 1922-től volt gyakorlatban a polgári házassági anyakönyvi kivonatokban. Az értelmezés szempontjából nem lényegtelen, hogy az elemzés alapját az egyes személyek lakhelye vagy születési helye képezi-e, hiszen előbbi esetben szűkebb, míg az utóbbi mellett döntve szélesebb kapcsolati háló bontakozik ki a települések között. Az adott egyén lakóhelyének és születési helyének különbsége esetén ugyanis legalább egy földrajzi helyváltoztatás feltételezhető, amelyet a lakóhely szerinti vizsgálat eltakarna. Az elemzés során azokat az eseteket tekintettem exogám házasságnak,

¹² Az 1910-es években keletkezett házassági anyakönyvi kivonatok azért sem képezték elemzés tárgyát, mert a Nagy Háború időszaka demográfiai depressziót okozott, ami természetesen a házasságkötések számára is hatással volt. Ezek visszaesése mögött egyrészt a férfiak nagy számú elhalálása, másrészt a házassági kedv csökkenése állhatott, amiben a kilátástalanság érzése, a rosszabbodó gazdasági helyzet játszott szerepet. Az első világháború házasságkötésekre gyakorolt hatása elsősorban az 1915–1917-es évekre nyomta rá a bélyegét, 1918-ban már az 1914 előtti időszakhoz hasonló számokkal találkozunk, 1919-ben pedig a vizsgált községek megszokott házasságkötési arányánál 2–3-szor magasabb hajlandóság jellemző a településekre. *Gábor Buzgó: Relatiile matrimoniale ale greco-catolicilor din Leta Mare in prima treime a secolului 20. In: Relatiile de nationalitate ale Bisericii Greco-Catolice din Valea Erului, cu deosebita atentie la Leta Mare. Ed. Gábor Erdei. Debrecen 2019. 181–182. 1919-ben tehát az átlagosnál jóval többen házasodtak, ami elvileg kiegyenlítené az 1915 és 1917 közötti alacsonyabb termékenységű időszakot. Ekkor került sor egyrészt a korábbi években elmaradt házasságok megkötésére, illetve a megözvegyültek újraházasodására. *Kolob Gábor: Magyarország demográfiája és az első világháború. In: Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Szerk. Bódy Zsombor. Bp. 2018. 14–15. A századforduló időszaka nem mutat ilyen aránytalanságot, így mindenképpen szerencsésebbnek tűnt, ha a vizsgálat során az 1900-as évtized mellett maradok. A vizsgálatból kimaradtak az 1930-as években keletkezett házassági anyakönyvek is, aminek az volt az oka, hogy a vizsgált települések közül Bagamér házassági anyakönyvi kivonatai a Family Search adatbázisból az 1930-as évekre vonatkozóan teljesen hiányoznak, Pocsaj esetében pedig csak 1933-ig érhetőek el. Így a két község anyagának hiányában az 1930-as évek házassági kapcsolatainak vizsgálatával mindenképpen torz eredményeket kaptam volna.**

¹³ Az anyakönyvek eredetileg a házasságkötések, keresztelek és a temetések nyilvántartására elrendelt egyházi dokumentumok voltak. Mind a katolikus, mind a protestáns egyházak a 18. század első évtizedeitől kezdték vezetni ezeket. 1895-ben bevezették az állami anyakönyvvezetést, ettől kezdve az anyakönyvek a leghitelesebb állami okmányok közé tartoztak. Az egyházi anyakönyvezés azonban továbbra is megmaradt. *Varga Gyula: Az anyakönyvek mint a társadalomnéprajz forrásai. In: A társadalom néprajzi vizsgálatának eredményei és lehetőségei az Alföldön. Szerk. Szilágyi Miklós – Szűcs Judit. Csongrád 1996. 51. Az anyakönyvek elsősorban társadalmi folyamatok megvilágítására alkalmasak. *Szabó István: Az anyakönyv mint forrás. In: Az anyakönyvek mint a történeti kutatások forrásai. Szerk. Barna Gábor – Szabó László. Szolnok 1980. 68.**

¹⁴ Az elemzéshez felhasznált anyakönyvek a Family Search című internetes adatbázisban bárki számára elérhetőek. (www.familysearch.org, letöltés 2020. márc. 28.)

amelyekben a házaspár egyik tagja a házasságkötés helyétől eltérő településen született. A lakhely kizárólagos figyelembevétele torz eredményeket adott volna, elfedve a vizsgálat tárgyát képező községek házassági kapcsolatainak nagy részét a trianoni államhatáron kívül rekedt településekkel. Emellett a századfordulóra és az 1920-as évekre kiterjedő időmetszetek olyan komparatív elemzés elvégzését tették lehetővé, amely által értelmezhetővé váltak az 1920 előtti és a békeszerződés után határmentivé váló helyi társadalmak házassági kapcsolatrendszerében lejátszódó folyamatok.¹⁵ Továbbá a kiválasztott időszakok azért is előnyösek lehetnek, mivel ezek a demográfiai folyamatokat illetően viszonylag „nyugodt” korszakként értékelhetők, nem zavarva meg a házassági kapcsolatok alakulását.¹⁶

A határ családi viszonyokra gyakorolt hatásának vizsgálata kapcsán mindenekelőtt meg kell vizsgálni, hogy az adott falvak milyen széleskörű társadalmi kapcsolatrendszerrel rendelkeztek más környező települések lakosságával. Ennek egyik kézenfekvő forrását alkotják a házassági anyakönyvek, amelyek fényt derítenek a falusi közösségek exogám kapcsolataira.¹⁷ Ez az állítás Nagyléta és környékének házassági anyakönyvi kivonataira is igaz, hiszen általuk láthatóvá válik, hányan kötöttek házasságot helybeliekkel, és hányan más településről származó személyekkel.

1. táblázat Exogám házasságok aránya Nagylétán és környékén 1899 és 1929 között

Település	1899–1906			1922–1929		
	Összes házasság	Exogám házasság	%	Összes házasság	Exogám házasság	%
Bagamér	207	131	63,3	244	141	57,8
Kokad	69	45	65,2	84	49	58,3
Nagyléta	431	244	56,6	504	300	59,5
Újléta	109	98	89,9	100	79	79,0
Pocsaj	245	141	57,6	232	135	58,2
Vértes	153	114	74,5	189	142	75,1

Forrás: HAKTA 1899–1929. A szerző saját számítása.

Az 1. táblázat adatai szerint Nagylétán és környékén a helyi társadalmon kívülről érkező személyekkel kötött házasságok száma volt hangsúlyosabb a

¹⁵ A vizsgálatot azért kezdtem az 1899-es évvel, mert 1929-ig csak nyolc olyan év állt rendelkezésemre, amely elemzésre alkalmas, így 1906-tól szintén nyolc évet kellett visszszámolnom. A záró dátum megjelölésében elsősorban az játszott szerepet, hogy az 1930-as évekkel kapcsolatban egyelőre nem lehet tudni, hogy az évtizedre jellemző gazdasági nehézségek milyen hatást gyakoroltak a helyi társadalom házassági szokásaira. Ez a kérdés a kutatás következő periódusának középpontjában áll majd.

¹⁶ *Buzgó, G.*: Relatiile matrimoniale ale greco-catolicilor i. m. 181.

¹⁷ *Varga Gy.*: Az anyakönyvek i. m. 53.

századfordulón, valamint az 1920-as években is. Az exogám házasságok nagy száma azt jelzi, hogy az elemzésre kiválasztott falvak lakossága széles interakciós hálózattal rendelkezett a környező települések helyi társadalmával, kérdés azonban, hogy ez a kapcsolatrendszer milyen mértékben terjedt ki 1920 után az államhatáron kívül rekedt helységekre. Ennek vizsgálatán keresztül le lehet vonni bizonyos következtetéseket arra vonatkozóan: hogyan hatott a trianoni államhatár a családi kapcsolatok, illetve a házassági szokások alakulására. Arra vonatkozóan, hogy a családi kapcsolatokba milyen mértékben szóltak bele az új határok, makroszinten még becsléseink sincsenek, viszont egy mikroszintű elemzés során – bizonyos feltételek mellett – ezt a kérdést is körbejárhatjuk.

A vizsgált falvak helyi társadalmának döntő többségét az agrártársadalom alkotta, a kereső lakosság több mint 70%-a a 20. század első harmadában készült népszámlálási adatok szerint őstermelő volt.¹⁸ Ez az adat már önmagában is arra enged következtetni, hogy a vizsgált községek esetében elsősorban a paraszti társadalom házassági szokásaira vonatkozóan lehet majd megállapításokat tenni, és a határmentiség jelensége is nagyrészt ennek a csoportnak a szemszögéből válik értelmezhetővé. Az elemzés azonban nemcsak az agrártársadalom exogám házassági kapcsolataira terjed ki, hanem az iparos, kereskedő és értelmiségi réteg kapcsolati hálójára is, mivel a vizsgálat célja elsősorban az, hogy a külső interakciók lehető legszélesebb körét feltárja. Ezt a szempontot figyelembe véve az 1920 után elcsatolt településeken élőkkel kötött külső házasságokat illetően a következő eredmény született. (2. táblázat)

2. táblázat Exogám házassági kapcsolatok a határon túli településeken élőkkel, 1899–1929

Település	1899–1906		1922–1929	
	Összes exogám házasság (db)	Az 1920-as határon túli házasságok (%)	Összes exogám házasság (db)	Az 1920-as határon túli házasságok (%)
Bagamér	131	38,1	141	17,7
Kokad	68	26,6	84	6,1
Nagyléta	244	36,4	300	17,3
Pocsaj	141	29,7	135	16,2
Újléta	98	2,0	79	5,0
Vértes	114	13,1	142	11,2
		átlag 24,3		átlag 12,3

Forrás: HAKTA 1899–1929. A szerző saját számítása.

¹⁸ Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat 2. kötet. A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása II. A népesség foglalkozása községenként. Bp. 1904.; Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat 86. kötet. Az 1930. évi népszámlálás II. Foglalkozási adatok községek és külterületi lakott helyek szerint, továbbá az ipari és kereskedelmi nagyvállalatok. Bp. 1934.

Bár a századfordulón jelentősek voltak az adott határszakasz falvainak házassági kapcsolatai az 1920 után elszakított településekkel (átlag 24,3%), a helyi társadalmon kívülről érkező házastársakat illetően nem alkottak többséget. Ennek lehetséges oka a néprajzi szakirodalom szerint abban keresendő, hogy a falvak exogám házasságait koncentrikus körökben lehet értelmezni. Minden településnek volt egy házassági köre, amelyen belül az exogám házasságok létrejöttek. Ezt a kört általában az azonos etnikumhoz tartozó szomszédos községek alkották.¹⁹ Ebben az összefüggésben a szomszédos falvakkal erősebb, majd távolodva jóval gyengébb kapcsolatok rajzolódnak ki. A házassági anyakönyvi kivonatok alapján ez a meghatározás ezeknek a községeknek az esetében is igazolható mind az 1899 és 1906, mind pedig az 1922 és 1929 közötti időszakra.

Az exogám házassági kapcsolatok alapján azt láthatjuk, hogy az elcsatolt településekkel való gyengébb kapcsolattartás a helyi paraszti társadalom házassági szokásaiból következett. Erre a társadalmi csoportra ugyanis jellemző volt, hogy földrajzi szempontból közel keresett magának párt, így a messzebb eső települések eleve kiestek a lehetőségek közül, legyen szó akár Magyarországon maradt, akár az államhatáron kívül rekedt helységekről. Ahogyan az új államhatártól haladunk az ország belseje felé, a házassági kapcsolatrendszerben kifejezett hálózatok egyre ritkásabbak az elszakított térséggel. Erre példaként szolgálhat Vértes és Újléta, amely községek 1920 után nem voltak közvetlenül az államhatárral érintkező települések, ami annyit jelentett, hogy a földrajzilag adott távolság miatt ezeknek a falvaknak a lokális társadalma már a századfordulón sem alakított ki jelentős számú házassági kapcsolatot a később elcsatolt helységek népességével. A családi kapcsolatok alakulását tehát nagymértékben befolyásolta az a tényező, hogy az adott település az új határtól mekkora távolságra feküdt.

Nagyléta lakosságának viszonylag sok településsel volt rokoni kapcsolata, hiszen az 1899 és 1906 közötti időszakban 71, míg 1922 és 1929 között 76 különböző helységből származó személlyel kötött házasság. A házasságok révén a személyes interakciónak köszönhetően nemcsak egy-egy községen belül, hanem a falvak között is szerves kapcsolatrendszer fejlődött ki. A házasság ugyanis nemcsak két személy, hanem családok vagy szélesebb rokonsági csoportok között hozott létre kapcsolathálót.²⁰ A rokonság látogatása, a másik falu határában lévő földörökségek megművelése során a falvak lakossága rendszeresen találkozhatott egymással, jól ismerhették egymást, így könnyen alakulhattak ki házassághoz

¹⁹ *Őrsi Julianna*: Házasságkötések vizsgálata az anyakönyvek alapján. In: Az anyakönyvek mint a történeti kutatások forrásai i. m. 80–83.

²⁰ *Benda Gyula*: Zsellérből polgár – Társadalmi változás egy dunántúli kisvárosban. Keszthelyi társadalma, 1740–1849. (Mikrotörténelem 3.) Bp. 2008. 274.

vezető kapcsolatok.²¹ A 2. táblázat jól mutatja, hogy a különböző települések között nem egyforma a házasságkötések aránya. Nagyléta esetében a századforduló idején és az 1920-as években is a helyi társadalom számára létezett egy szűkebb környezet, amellyel intenzíven alakította ki exogám házassági kapcsolatait. Ezt a „magterületet” alapvetően a szomszédos, földrajzilag közel fekvő falvak (Vértes, Pocsaj, Bihardiószeg, Bagamér, Álmosd, Kokad, Monostorpályi) jelentették. A távolabb eső települések társadalmával általában csak egy-két rokoni kapcsolat alakult ki az évek során. Az 1920 után az államhatáron túlra került helységek döntő többsége is azok közé a települések közé tartozott, amelyekkel a vizsgált periódusokban csak alkalmyszerűen, ritkán alakult ki rokoni hálózat.

A személyes érintkezés, valamint a szervesen kialakult kapcsolatrendszer hatását a házassági kapcsolatok alakulására talán legjobban a Nagylétától északra fekvő Újléta közösség házassági hálózata reprezentálja. Újléta viszonylag új településnek számított még a 20. század első harmadában, hiszen csak az 1860-as években vált önálló községgé.²² A 19. század második felében Balmazújvárosból²³ és több, a térségtől távol lévő helységből érkeztek ide telepések.

Az újlétai házassági anyakönyvi kivonatok arról tanúskodnak, hogy a helyi lakosság a századfordulón még előszeretettel házasodott balmazújvárosi lakosokkal, és erős rokoni kapcsolatot tartott fent tiszaháti falvakkal is (Tiszaeszlár, Tiszadada, Tiszadob, Tiszakenéz).²⁴ Az ilyen típusú házassági kapcsolatokat általában az jellemezte, hogy a férj a Tiszahát vidékén született, a házasságkötés idején azonban már Újlétán élt, tehát betelepült, míg a feleség helyben született és lakott. A Tiszahátról a házassági anyakönyvek tanúsága szerint folyamatos volt a bevándorlás a községbe. Lehetséges, hogy a közelben fekvő nagybirtok nyújtott munkát a betelepülőknek, jobb életkörülményeket kínálva nekik, mint az a környezet, ahonnan érkeztek. Emellett az is joggal feltételezhető, hogy Újléta lakosságának kapcsolatrendszere a kirajzási területtel még évtizedekkel később is

²¹ Varga Gy.: Az anyakönyvek i. m. 53.

²² Újléta Nagyléta külterületéből, északi mezőgazdasági határrészéből vált ki. Újléta közigazgatási határa folyamatosan bővült Nagyléta határának kárára a 20. század első évtizedeiben. Hogy ez miért alakult így, arra több válasz is lehetséges. Az egyik, hogy a nagylétaiak ezt a határrészt nem művelték olyan intenzíven, mint a „feketeföldi dűlőket”, ráadásul ezen a homoktalajon feküdt a helyi nagybirtok is, amelynek tulajdonosával eddigi ismereteink szerint a nagylétai lakosoknak nem volt jó a viszonya. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy az 1920-as földreform során a nagylétai nagybirtokból kiosztott földparcellákat az újlétai lakosok kapták meg, mert a nagylétaiak nem tartottak rá igényt. Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML), IV. 409/b Megyei törvényhatóságok, szabad királyi városok és törvényhatósági jogú városok. Bihar Vármegye Közigazgatási Bizottságának iratai. Gazdasági Albizottság iratai. 40. doboz. 32274/1927 sz. OFB-ítélet.

²³ Páll István: Egy szabolcsi kirajzású telepesközség társadalomrajza az I. világháborúig. (Újléta társadalma az egyházközségi forrásanyag alapján.) In: A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 33–35. Főszerk. Németh Péter. Nyíregyháza 1993. 156.

²⁴ HAKTA 1899–1929.

szoros maradt, ennek köszönhetően pedig nem is nagyon alakított ki házassági kapcsolathálót a környező településekkel a századfordulón, hanem a balmazújvárosi és tiszaháti hálózatok éltek tovább. Újléta társadalmát illetően megállapítható, hogy nemcsak az 1920 után határon túlivá vált településekkel, hanem még a közvetlen környezetével sem volt szilárdan kiépült rokonsági kapcsolata. Ha Újlétán ennyire meghatározók voltak a személyes kapcsolatok, akkor feltehetően ugyanez elmondható Nagyléta és a többi szomszédos falu esetében is, azzal a különbséggel, hogy ezek már évszázadok óta meglévő kapcsolatrendszerrel kötődtek a környékbeli településekhez.

A házassági anyakönyvi kivonatok feldolgozásából kapott eredmények segítségével képet alkothatunk arról, hogy a családi kapcsolatok alakulásába milyen mértékben szólt bele az új államhatár. A történeti szakirodalom a családi kapcsolatok perspektívájából az 1920-as határvonal negatív hatását hangsúlyozza. Véleményem szerint Nagylétának és környezetének házassági hálózatrendszere ezt a képet valamelyest árnyalhatja, ugyanis ezen a határszakaszon az elcsatolt térségekhez fűződő exogám kapcsolatok (és benne a családi hálózatok) földrajzi közelségben valósultak meg, az államhatártól távolodva, a Partium belseje, majd Erdély felé haladva egyre ritkább hálózatok alakultak ki. A házassági kapcsolatokat tekintve Trianon hatásai tehát szűk térben érvényesültek, és alapvetően az államhatárral érintkező vagy annak közelében fekvő településekre korlátozódtak. A házassági hálózatokra ugyanis az általam vizsgált községekben az volt jellemző, hogy már a századforduló környékén is csak az 1920-as államhatárral érintkező falvakban (Bagamér, Kokad, Nagyléta, Pocsaj) volt valamelyest szorosabb a kapcsolat a később elcsatolt településekkel, a nem közvetlenül a határ mellett fekvő Vértesen és Újlétán már kevésbé. Vizsgálatomnak természetesen megvannak a maga korlátjai, hiszen az olyan határmenti térségre terjedt ki, amely településhálózatát tekintve községek láncolatából állt, s lehetséges, hogy egy más településhálózati jellemzőkkel, más foglalkozási összetételű társadalommal rendelkező határmenti szakaszon ettől eltérően alakultak a házassági kapcsolatok Trianon után. Ennek tudatában a határmentiségről a házassági hálózatok elemzése által kialakított konstrukció az értelmezési lehetőségeknek csak az egyik változatát alkotja.

A vándormozgalom változása Nagyléta községben 1920 után a házassági kapcsolatok tükrében

A századforduló vándormozgalmával kapcsolatban eddig a Magyarországról való kivándorlás vizsgálata kapott nagyobb hangsúlyt a magyar történetírásban. Ez valószínűleg forrásproblémákkal is összefügg, hiszen a belső vándorlás

statisztikailag kevésbé megfogható, nincs kellően dokumentálva. A századfordulós kivándorlás jelentőségét Faragó Tamás szerint a hazai kutatások túlhangsúlyozták, ami valószínűleg annak is betudható, hogy a szerzők többsége a vándorló csoportot a népesség egészéből kiemelve elemezte, s elfeledkezett az adatok összehasonlító értékeléséről.²⁵ Az elmúlt években már az országon belüli vándorlás kérdésének kutatása is nagyobb figyelmet kapott. Ami Nagylétát és a környező településeket illeti, a 20. század első harmadában egyszerre beszélhetünk országon belüli vándorlásról és bevándorlásról, hiszen amíg a mikrotérségbe 1920 után az elcsatolt területekről érkezők vándorlási mozgása bevándorlásként, addig a korábban ugyanerről a területről érkezőké belső lakhelyváltoztatásként értelmezhető.

A trianoni döntés nagyfokú vándormozgalmat indított el a Magyarországtól elcsatolt területeken, ami a határ innenső oldalán bevándorlásként jelentkezett.²⁶ Az ország akkori népességének 5%-át kitevő bevándorolt csoport integrálódása a trianoni magyar társadalomba hosszú időt igénylő és feszültséggel teli folyamat volt.²⁷ Ennek a tömegnek a megjelenése országos és helyi szinten is konfliktusokat generált, aminek – főleg helyben megnyilvánuló – következményei még ma is kevésbé feltártak.²⁸ A világháborút követő vándormozgalom kapcsán több vizsgálat tárgyát képezte az Erdélyből érkező tisztviselők helyzete, szorosan összekapcsolódva a vagonlakók jelenségével. 1924-től a magyar kormány intézkedéseinek következtében megszűnt a menekültek további utánpótlása.²⁹ Az 1920 áprilisában létrehozott Országos Menekültügyi Hivatal menekültek létszámát összegző, 350 000 fő³⁰ feltüntető, 1924-ben közzétett jelentésével szemben mára már egyértelműen kijelenthető, hogy ennél jóval magasabbra tehető az elcsatolt területekről Magyarországra érkezők száma. A megadott számadatban ugyanis nem jelentek meg azok, akik az első világháború kitörésétől az Országos Menekültügyi Hivatal felállításáig érkeztek Magyarországra, valamint azok sem,

²⁵ Faragó Tamás: Az 1851–1910 közötti időszak vándorlástörténetének újragondolása, különös tekintettel a nemzetközi vándormozgalmakra. In: *Mozgás és átalakulás. A migráció és a társadalmi mobilitás történeti változásai és összefüggései.* (Rendi társadalom – Polgári társadalom 30.) Szerk. Halmos Károly – Kovács Janka – Lászlófi Viola. Bp. 2018. 19–21.

²⁶ Koloh G.: Magyarország demográfiaja i. m. 43.

²⁷ Gyáni Gábor: Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In: *Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* 2. javított kiadás utánnyomása. Bp. 2004. 206.

²⁸ Szűts István Gergely: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek első felének lakásügyeiben Miskolcon. *Korall* 2010. 40. sz. 114.

²⁹ Gyáni G.: Magyarország társadalomtörténete i. m. 206.

³⁰ Petrichevich-Horváth Emil: Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy éves működéséről. Bp. 1924. 37.

akik illegálisan keltek át a határon (legnagyobb számban 1919-ben és 1920-ban).³¹ A házassági anyakönyvek azt mutatják, hogy a határon túlról való migráció Nagyléta községet is érintette. Minden bizonnyal ennek a folyamatnak maradt nyoma a nagylétai képviselőtestületi jegyzőkönyvben is, amely tanúsága szerint 1927 és 1930 között huszonnégyszer fordult elő, hogy különböző személyek illetőségi ügye került vizsgálat alá, s ezek jelentős része (húsz eset) a Romániából áttelepülőket érintette.³²

Az illetőségi ügyek áttekintése során bebizonyosodott, mennyire összetett feladatot jelent annak meghatározása, hogy melyik személy mikor érkezett a településre. Erre példaként egy 1928-as illetőségi ügy tárgyalása szolgálhat. Fülöp Sándor 1894 februárjában született Fülöp Tivadar és Borsán Mária gyermekeként Érköbölkút községben. „A trianoni békeszerződés megkötése előtt, a későbbi oláh megszállás alatt maradt Csokaly községbe költözött, onnan 1920. évben Amerikába ment ki, ahonnan 1923-ban Csokalyra tért vissza. Most legutóbb Szentpál (Kisküküllő megye) községben lakott és egy pár héttel ezelőtt azzal a szándékkal jött vissza Nagylétára, hogy állandóan itt akar lakni, de hogy ezt megtehesse szükséges itteni illetőségének elismerése. [...] Fülöp Sándor édesapja Nagyléta községben született és haláláig állandóan itt lakott és évtizedeken keresztül adófizető polgár volt, s illetősége is Nagyléta községben volt. Fülöp Sándor fiának Köbölkút községben történt születése azon véletlen körülmény következménye volt, hogy felesége, illetve a gyermek anyja rokonlátogatás végett járt ott és azon idő alatt szülte meg gyermekét, felépülése után azonban mindjárt visszatért Nagylétára és azóta állandóan itt lakik. Fülöp Sándor szülei felügyelete alatt itt nőtt fel.”³³ A közgyűlés Fülöp Sándor nagylétai illetőségét elismerte.³⁴ Fülöp Sándor példája szerint akkor sem biztos az adott személy „határon túli” származása, ha a születési helyeként olyan település szerepel, amely 1920 után az államhatár romániai oldalára került.

A volt felsőzsolcai lakos, Nagy Ilona illetőségének tárgyalására 1927-ben került sor. Az illetőség vizsgálatát Miskolc város polgármesteri hivatala kérte arra hivatkozva, hogy Nagy Ilona szülei állítólag nagylétai illetőségűek voltak. A közgyűlés a nagylétai illetőséget Nagy Ilonától megtagadta. Az indoklás szerint „az 1902. április 27-én Óraljaboldogfalván (Hunyad megye) Nagy Sándor és neje Gubanda Ilona szülőktől született Nagy Ilona felsőzsolcai lakos nagylétai

³¹ Gyáni G.: Magyarország társadalomtörténete i. m. 206.

³² MNL HBML V. 653/b Megyei városok és községek. Nagyléta nagyközség iratai. Önkormányzati iratok. (a továbbiakban: V. 653/b) 1. kötet.

³³ Uo. 86–87.

³⁴ Uo.

illetősége nem volt elismerhető, mert úgy szülei, mint ő is az 1921. évben mint menekültek jöttek Nagylétára. Itt nevezetteknek semmiféle vagyonuk nincs, adót nem fizettek, a közterhek viseléséhez hozzá nem járultak, tehát itt jogalapot sem szereztek arra, hogy illetőségük elismertessék.”³⁵ Nagyléta tehát az 1920 után érkező menekültek számára nemcsak célállomás volt, hanem ideiglenes lakóhelyként is szolgálhatott.

A két illetőségi ügy olyan módszertani problémákat vetett fel, amelyeket e tanulmány keretein belül nem tudtam áthidalni, hiszen a vizsgált két periódusban keletkezett minden egyes házassági anyakönyvi kivonat esetén meg kellett volna nézni, hogy a párok pontosan mikor érkeztek Nagylétára és házasságuk megkötése után ott helyben maradtak vagy más településre költöztek-e (utóbbi esetben valószínűleg csak a nagylétai anyakönyvekből való eltűnés ténye regisztrálható). A nominális vizsgálat és a családrekonstrukció fontos adatokat szolgáltathat a be- és elvándorlás tényéről, esetleg ezek valószínűsíthető idejéről,³⁶ azonban ehhez további kutatásokra van szükség. Jelenleg el kell fogadnom, hogy az elemzett kérdésekre adott válaszok az értelmezésnek csak az egyik lehetséges változatát jelentik.

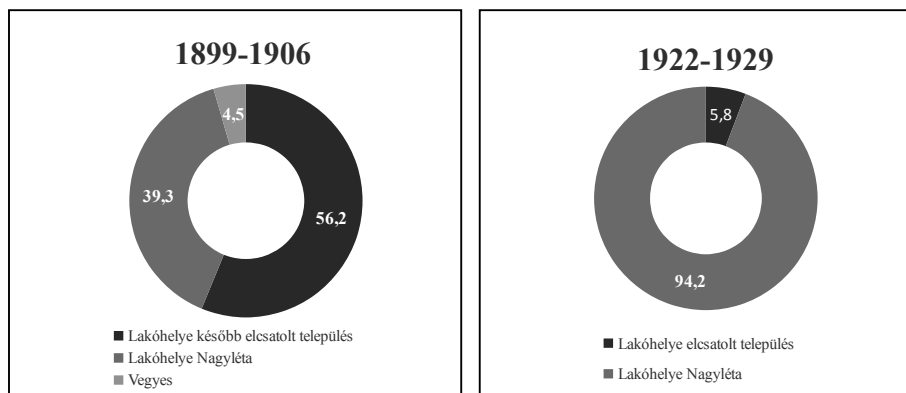
A házassági anyakönyvek felhasználásával információkat nyerhetünk a vándorlásra vonatkozóan is.³⁷ A nagylétai házasságkötések vizsgálata alapján megállapítható, hogy a századfordulóhoz képest az 1920-as években a településen a házassági szokásokat illetően változás állt be, amely egyben a falura jellemző vándormozgalomban is érzékelhető átalakulást hozott. Az 1900-as évekhez képest az 1920-as években az exogám házasságokon belül azoknak az eseteknek az aránya növekedett meg, amelyekben a házaspároknak legalább az egyik tagja nem azon a településen született, amelyben végül házasságot kötött, de a házassági anyakönyvbe már helyi lakosként jegyezték be, vagyis még az esküvő előtt odaköltözött. Az 1899 és 1906 közötti időmetszetben a 244 exogám házasság 35%-ában, míg 1922 és 1929 között a 300 exogám házasság 50%-ában számított legalább az egyik fél korábban bevándorolt lakosnak Nagylétán.

³⁵ Uo. 29–31.

³⁶ *Benda Gy.*: Zsellérből polgár i. m. 204.

³⁷ „Az emberek térben való mozgása, a bevándorlás és az elvándorlás nemcsak társadalomtörténeti kérdés, hanem a demográfia lényegi problematikája is, hiszen szerepet játszik egy-egy térben körülhatárolt populáció nagyságának változásában.” *Benda Gy.*: Zsellérből polgár i. m. 199.

1. ábra Az 1920 után határon túlinak számító területéről érkező házastársak lakóhely szerinti megoszlása az esküvő idején, 1899–1929 (%-ban)³⁸

Forrás: HAKTA 1899–1929. A szerző saját számítása.

A trianoni államhatáron túl fekvő településekről származókkal fenntartott házassági kapcsolatok alakulásában a századfordulóhoz képest az 1920-as években markáns változás érzékelhető. Az 1899 és 1906 közötti periódusban összesen 89 olyan házasság kötött a faluban, amelyben a házaspárnak legalább az egyik tagja később elcsatolt területéről származott, míg 1922 és 1929 között ez a szám 52-re csökkent. Az 1. ábrán látható, hogy az első időszakban sokkal nagyobb volt azoknak az eseteknek a gyakorisága, amelyben a házaspár egyik tagja nem volt nagylétai lakos, hanem valamelyik később elcsatolt település számított lakhelyének. A második periódusban ez a folyamat éppen az ellenkezőjére változott, ami azt sejteti, hogy 1920 környékén az elcsatolt településekről nagyobb létszámban költöztek át Nagylétára.

A századfordulón házasságot kötött személyek nagyrészt az 1870-es, 1880-as években, míg az 1920-as években házasultak az 1900-as évek környékén születtek, a két vizsgált periódusban házasodók egyszersmind értelmezhetőek különböző nemzedékekhez tartozó egyénekként is. A századforduló időszakában összesen 39 olyan házasság kötött, amelyben a házaspárnak legalább az egyik tagja később elcsatolt településen született, de az esküvő idején már Nagylétán élt, az 1920-as években ugyanez 49 esetben fordult elő. Az átköltözők életkorát áttekintve egyértelművé vált, hogy azok két különböző korcsoportba, ezáltal két

³⁸ Az 1899 és 1906 közötti időszakban négy olyan házasság kötött a településen, amelyben a házaspár egyik tagja később elcsatolt településen született, de a házasság idején már Nagylétán lakott, azonban házastársának ugyancsak később elcsatolt helység számított születési helyének és lakhelyének is. Ezeket az eseteket jelöli az ábrán a végyes kategória. Az 1922 és 1929 közötti időszakban ilyen eset már nem fordult elő.

nemzedékbe sorolhatók. Egy-egy nemzedék közötti határnak – egy nemzedéket 20–25 évvel számolva – a 40 éves kort tekintetem, ugyanis efölött a házaspárok már többségükben legalább a második házasságukat kötötték.³⁹ Ennek megfelelően mindkét vizsgált periódusban látható egy fiatalabb és egy idősebb nemzedék. A századfordulón az idősebb nemzedéket kilencen, az 1920-as években hatan alkották, míg a fiatal nemzedékbe az első periódusban 30-an, a másodikban 43-an tartoztak. A fiatal nemzedék esetében több mint 30%-os növekedés tapasztalható, miközben Nagylétán az összes házasságkötés száma csak 15%-kal emelkedett. Az 1. ábrán szintén megfigyelhető, hogy a századfordulóhoz képest az 1920-as évekre a fiatalabb és az idősebb nemzedék esetében is drasztikusan lecsökkentek (54-ről 3-ra), lényegében szinte el is tűntek azok az exogám esetek, amelyekben a házaspárok egyik tagja az esküvő idején még határon túli lakhellyel rendelkezett. A házassági anyakönyvekből az elcsatolt lakóhellyel rendelkezők eltűnése és a határon túl született személyek számának növekedése között lehet összefüggés, mivel azonban a betelepülők érkezésének pontos ideje nem ismert, lehetséges, hogy a változás egy hosszabb távú folyamat eredménye. Az 1910-es évek háborús időszaka nem kedvezett a természetes szaporodásnak, illetve a házasság céljából történő vándorlásnak sem, 1915 és 1918 között jelentősen visszaesett a házasságkötések száma. A 20. század első harmadában még létezett az a szokás, mely szerint a feleség költözött a férj lakóhelyére, ami a megyén belüli vándorlás nemek szerinti bontásában is megmutatkozott, ugyanis ezeknek a költözőknek a nagyobb része nő volt, vagyis ők a házasságkötés szempontjából mobilabb csoportot alkottak.⁴⁰ A fiatalok nemek szerinti megoszlását tekintve az 1899 és 1906 közötti periódusban 19 férfi, 10 nő és 1 pár, míg 1922 és 1929 között 21 férfi, 18 nő és 4 pár érkezett 1920 után elszakított területről Nagylétára.⁴¹ A századfordulóhoz képest az 1920-as években az elcsatolt születési hellyel rendelkezők között a nők aránya növekedett meg. A nőknél nagyobb eséllyel állítható, hogy

³⁹ Nemek szerint, illetve az egyes foglalkozási és vallási csoportok között lehet különbség abban, hogy hányadik életévben köttetik meg az első házasság.

⁴⁰ *Kovács Alajos*: Belső vándorlások Magyarországon, különös tekintettel Heves vármegyére. Statisztikai Szemle 11. (1933) 378–379.

⁴¹ A házassági anyakönyveket áttekintve azt tapasztaltam, hogy mindkét vizsgált periódusban előfordult, hogy testvérek egymást követő években vagy ugyanabban az évben kötöttek házasságot Nagylétán. Jéger János 1901-ben, míg testvére, Jéger Ferenc 1904-ben kötött házasságot, mindketten szabósegédként dolgoztak a községben és mindketten Krasznabélteken születtek Jéger István és Csorba Marcella gyermekeként. Csige Sándor és Csige Borbála szintén testvérek voltak, mindketten Dizsér községben születtek, szülei Csige Sándor és Szabó Zsuzsanna voltak, előbbi 1922-ben, utóbbi 1923-ban kötött házasságot Nagylétán. Lechner Rozália és Lechner Alajos egyaránt 1927-ben házasodott meg. Szülei Lechner Alajos és Obergettel Rozália voltak. A lány Piskolton, míg a fiú Bihardiószegen született, vagyis lehetséges, hogy a család kétszer is lakhelyet váltott, mielőtt Nagylétára érkezett. A két fiatalabb testvér házassága valószínűleg nem volt független attól, hogy az idősebb testvérük Nagylétán élt és községbelivel házasodott. A családnak erős kapcsolatai lehettek a helyi társadalom egyes csoportjaival.

házasságkötés céljából érkeztek Nagylétára, így ők valószínűleg valóban 1920 után válhattak lakhelyet. Az 1920-as államhatár megváltoztatta a mikrorégió térszerkezetét, hiszen korábban akadály nélkül megközelíthető térségeket választott el egymástól, a Magyarországon maradt határsáv települései az újabb történeti szakirodalom szerint képesek voltak vonzó hatást kifejteni,⁴² így a korábbihoz képest nagyobb arányban költözhettek át házasság útján az államhatáron túlról. A házassági kapcsolatok változása és a határon túli születési hellyel rendelkező személyek arányának növekedése legalább részben Trianon következménye lehet, amely jelenség elsősorban a fiatal nemzedéket érintette.

Az exogám házasságkötések alakulására általában az etnicitás és a felekezeti-ség is hatást gyakorol, ezért meg kellett vizsgálni, hogy volt-e egyáltalán realitása annak, hogy Trianon után az elcsatolt lakóhelyen élők hasonló arányban kössenek házasságot a nagylétaiakkal, mint a századfordulón. A 20. század első harmadában az etnicitást illetően Nagylétán és környékén, illetve a magyar–román államhatár közelében a lakosság döntő többsége magyar nemzetiségűnek tartotta magát, a felekezeti-séget illetően azonban inhomogén térségről beszélhetünk: a domináns református vallás mellett kisebbségben ugyan, de jelentős volt a görögkatolikus és a római katolikus vallásúak aránya is.⁴³ A református és a római katolikus felekezetet a magyar etnikumhoz szokás kapcsolni, míg a görögkatolikus vallást a vizsgált térségben a magyar mellett a román népesség is gyakorolta.⁴⁴

Ha a századfordulóra vonatkozóan kimutatható lenne, hogy a nagylétaiak és a házasságkötés idején lakóhely szerint később elcsatolt területen élők közötti rokoni kapcsolatok valamely etnikum/felekezet sajátosságának tekinthetők, és ez az adott közösség Trianon után eltűnt a vizsgált határmenti térségből, akkor érthetővé válna, hogy 1920 után miért csökkent szinte nullára azoknak a házasságoknak a száma, amelyekben a házaspár egyik tagja elcsatolt településen lakott, hiszen ez a jelenség magyarázható lenne az etnicitás és a felekezeti-ség exogám házasságokra gyakorolt közvetlen hatásával. Az 1899 és 1906 között megkötött exogám házasságokat vizsgálva arra jutottam, hogy a nagylétaiak és a később

⁴² *Szilágyi Zsolt*: Vándormozgalom a trianoni Alföld területén a 20. század első harmadában. Századok 152. (2018) 111.

⁴³ Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 42. kötet. A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása I. A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp. 1912.; Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 69. kötet. Az 1920. évi népszámlálás I. A népesség főbb demográfiai adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Bp. 1923.; Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 83. kötet. Az 1930. évi népszámlálás I. Demográfiai adatok községek és külterületi lakott helyek szerint. Bp. 1932.; Statisztikai kéziratok közlemények. I. sz. Az 1930. évi román népszámlálás nemzetiségi/nem anyanyelvi/ adatai.; Statisztikai kéziratok közlemények. III. sz. Az 1930. évi román népszámlálás felekezeti adatai. Bp. 1940.

⁴⁴ *Bartha Elek*: Egy felekezeti nagyrégió Európa közepén. A görög katolikus tér Kelet és Nyugat határán. Ethnographia 112. (2001) 310.

elcsatolt lakhellyel rendelkezők között is nagy mértékben érvényesült a felekezeti endogámia, a fiatal nemzedék esetében a 43 alkalomból 35-ben azonos felekezetűek kötöttek házasságot (16 református, 14 görögkatolikus és 5 izraelita pár), további 8 esetben vegyesházasság kötött (4 görögkatolikus–görögkeleti, 3 római katolikus–református és 1 református–görögkatolikus).⁴⁵ Ez utóbbiak feltehetően követték az etnikai endogámiát. A később határon túli lakhellyel rendelkezők és a nagylétszámúak között kötött házassági kapcsolatok több vallási csoportra is jellemzőek voltak. Azok az etnikumok és felekezetek, amelyek Nagylétán léteztek, a 20. század első harmadában a trianoni államhatár túloldalán fekvő településeken is jelen voltak, s velük a századfordulón a nagylétszámúak szoros házassági hálózatot tartottak fent. Az etnicitás és a felekezeti alapján tehát 1920 után is fennmaradhatott volna ez a fajta házassági kapcsolatrendszer az elcsatolt térséggel. Az a hagyomány, miszerint a feleség a férj lakóhelyére költözik, a trianoni határátváltás után vélhetően már nem gyakorolt vonzó hatást a nagylétszámú társadalomra, hiszen az együtt járt volna a Romániába való költözéssel. Mindezek határozott kijelentéséhez azonban szükség lenne annak vizsgálatára is, hogy 1920 után az elcsatolt térség településeire milyen mértékű lehetett a tényleges kiköltözés (amelynek forrását szintén a házassági anyakönyvek jelenthetik), ugyanis lehetséges, hogy az államhatár két oldala között nem is a megkötött házasságok számában, hanem az esküvő megtartásához kapcsolódó szokásokban állt be változás.

Visszatérve a századforduló és az 1920-as évek fiatalabb nemzedékének eltérő viselkedéséhez, nem biztos, hogy a változás csak a trianoni államhatárnak köszönhető. A 20. század elejétől elindult ugyanis az a folyamat Magyarországon, amelyben lassan, de folyamatosan emelkedett azoknak a száma és aránya, akiket a népszámlálások nem a születési helyükön írtak össze. A távozók többsége lehetőség szerint közeli célpontot választott magának, ezt motiválhatta a családi, ismerősi kapcsolatok további fenntartására való törekvés. Ennek ellenére a századforduló Magyarországnak társadalmában a többség immobil volt, az emberek szinte teljes életüket születési helyükön vagy annak megyéjében töltötték.⁴⁶ Az 1910-es években ugyan nagyobb mértékben növekedett a megyék közötti elvándorlás aránya, mint a megyén belüli, de 1910-ben az elvándorlók 54%-a még mindig csak a megyén belül költözött, ami legtöbbször továbbra is a szomszédos települések valamelyikét jelentette.⁴⁷ 1920 és 1930 között tovább csökkent azoknak a száma, akiket a népszámlálások helyi lakosként írtak össze: 63%-ról 60%-ra (a századfordulón ez az arány még 73% volt).⁴⁸ A két fiatal nemzedék

⁴⁵ HAKTA 1899–1929.

⁴⁶ Faragó T.: Az 1851–1910 közötti időszak vándorlástörténetének újragondolása i. m. 19–20.

⁴⁷ Szilágyi Zs.: Vándormozgalom a trianoni Alföld területén i. m. 89.

⁴⁸ Uo. 90.

házasodási szokásaiban tapasztalható különbség esetleg annak tudható be, hogy a második nemzedék tagjai a századfordulóhoz képest a lakóhelyüket tekintve már mobilabbak voltak, ezáltal lehetséges, hogy a Nagylétára költözők aránya 1920-as években az új államhatár nélkül is hasonlóan alakult volna.

A 20. század első harmadában a Magyarországra jellemző belső vándorlás tendenciája a faluból a város felé irányult (bár szintén számottevő volt a tanyára való kiköltözés).⁴⁹ Ezt érzékelt Erdei Ferenc is, aki szerint ott, ahol az igények és törekvések a paraszti élet kínálta lehetőségekből nem elégíthetők ki, ha van rá lehetőség, akkor menekül más társadalmi tájakra a számára csak paraszt keretet nyújtó világból. Más foglalkozásra tér át vagy városba költözik.⁵⁰ A trianoni határsáv vizsgált települései a 20. század első harmadában mindvégig népességkibocsátó területnek számítottak. Nagyléta vándorlási egyenlege is negatívan alakult (1901 és 1910 között – 9,92%, míg 1921 és 1930 között – 4,05%),⁵¹ vagyis az elvándorlás nagyobb méretet öltött a mikrorégióban. A századforduló és az 1920-as évek vándorlási egyenlegében tapasztalt különbséget okozhatta részben az amerikai kivándorlás is. Nagyléta és környéke Puskás Julianna ponttérképe szerint nem számított ugyan közvetlen gócpontnak,⁵² de – ha kismértékben is – ebből a térségből szintén vándoroltak ki az Egyesült Államokba. Ez mindenképpen megemelte a századforduló vándorlási veszteségét.⁵³ Az első világháború után nehezebb volt kivándorolni az Egyesült Államokba,⁵⁴ s ez a vándorlási veszteségre pozitívan hathatott. Az 1920-as években az elvándorlás mértékének alakulásában szintén szerepet játszhatott a határon túli bevándorlók érkezése.⁵⁵ Összességében Nagyléta vándormozgalma az országos trendnek megfelelően alakult. A határon túlra került településekről való bevándorlás ugyan vándorlási nyereséget jelentett, de a falu népességkibocsátó szerepe nem változott.

⁴⁹ *Gyáni Gábor*: Hétköznapi élet Horthy Miklós korában. Bp. 2006. 35.

⁵⁰ *Erdi Ferenc*: A magyar paraszttársadalom. Bp. 1941. 62–65.

⁵¹ *Szilágyi Zs.*: Vándormozgalom a trianoni Alföld területén i. m. 120.

⁵² *Puskás Julianna*: Kivándorlás Magyarországról az Egyesült Államokba 1914 előtt. *Történelmi Szemle* 17. (1974) 32–67.; *Uő*: Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1890–1940. Bp. 1982. 99.

⁵³ Az 1932 és 1938 között fennmaradt nagylétai végrendeleteket kutatva találtam olyan végrendelezőt, aki megemlítette, hogy gyermeke az Egyesült Államokban tartózkodik. Szabó Sándor és Pongor Julianna 1938-ban keletkezett közös végrendelete szerint „Szabó Sándor nevű fiúk 32 esztendő óta Amerikában – Ohio államban – Elyeria (sic!) községben lakik, kapja egyedüli tulajdonul Vértes község határában lévő Sztahó-féle kertbeli földekből, amelynek területe 1945 négyszögöl, fele részét.” A testamentum szerint az örökhagyók fia 1905–1906 környékén érkezhetett az Egyesült Államokba. MNL HBML VII. 167. A jogszolgáltatás területi szervei. A derecskei közjegyző iratai. 2. doboz. 49/1938.

⁵⁴ *Gyáni G.*: Magyarország társadalomtörténete i. m. 205.

⁵⁵ *Szilágyi Zs.*: Települések közti kapcsolatok i. m. 194.

Az elvándorlás mellett tehát érzékelhető a mikrorégióban bevándorlás is, ezt a jelenséget a vándormozgalomra vonatkozó statisztikai adatsorok eddig elfedték. A vizsgálat során azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a vándorlás házasságkötések tükrében történő vizsgálata elsősorban korspecifikus vándorlást észlelhet, amely korlátozó tényezőt jelent a tényleges arányok megítélésében. A házassági anyakönyvek már csak azért sem mutatják meg pontosan, hogy hányan érkeztek az államhatáron túlról – s ez a falu vándormozgalmának felmérése során nem elhanyagolható szempont –, mert bizonyára a migránsok közül sem mindenki kötött házasságot a településen.

Laterális gazdasági kapcsolatok a határsávban az 1920-as években

A következőkben azt igyekszem felvázolni, hogyan alakulhatott Nagylétának és környékének a pozíciója és szerepköre az 1920 után megváltozott gazdasági térszerkezetben. A mikrotérség gazdasági folyamatainak megértéséhez – a házassági kapcsolatokhoz hasonlóan – az 1920 előtti időszakra is ki kell terjeszteni az elemzés horizontját, hiszen az akkori állapotokhoz képest kaphatnak tartalmat az 1920-as években érzékelhető esetleges változások. A mikrotérségben elhelyezkedő falvak laterális kapcsolatainak vizsgálata egyben hozzájárulhat a határsáv gazdasági helyzetéről kialakult kép árnyalásához is.

Gazdaságtörténeti szempontból jól ismert tény, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával lezárultak a szabad munkaerő- és népességmozgás korábban természetes útvonalai, így csökkent vagy meg is szűnt a Közép-Európa tágabb keretei között végbemenő helyváltoztatás évszázadokon át biztosított lehetősége.⁵⁶ A zárt államhatárral kapcsolatban a történeti szakirodalom annak negatív következményeit tekinti meghatározónak, mivel az egyben zártabb gazdaságot és társadalmakat is eredményezett. Mindez elvileg nem volt törvényszerű jelenség, hiszen a határváltozás akár kedvező is lehetett, ha egy adott régió mélyebb fejlettségi szintről indulva az új államhatárnak köszönhetően a felzárkózás pályájára tudott lépni.⁵⁷ A GISta Hungarorum kutatócsoport⁵⁸ által a történeti Magyarország 1910-es területi egyenlőtlenségeinek felderítése céljából elvégzett kutatás egyik fontos

⁵⁶ Gyáni G.: Magyarország társadalomtörténete i. m. 205.

⁵⁷ Demeter Gábor – Radics Zsolt – Péntes János: Fejlettségi és formális (hasonlósági) régiók és térszonalak Köztes-Európában 1910–1930 között. In: Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések. Szerk. Demeter Gábor – Szulovszky János. Bp.–Debrecen 2018. 220.

⁵⁸ A GISta Hungarorum kutatócsoport (OTKA K 111766) 2015 és 2017 között működött Demeter Gábor vezetésével, amelynek elsődleges célja egy olyan térinformatikai rendszer kiépítése volt Magyarország és az Osztrák–Magyar Monarchia történetének tanulmányozásához, amely kvantitatív alapú gazdaság- és társadalomtörténeti elemzések elvégzését teszi lehetővé.

eredménye, hogy a Kárpát-medence térszerkezetén belül már Trianon előtt is léteztek belső perifériák.⁵⁹ Az egyik ilyen törésvonal éppen a későbbi magyar–román államhatár közelében futott. 1920 tehát az általam is vizsgált térség egy részét már eleve periférikus helyzetben találta. A magyar–román államhatár bihari szakaszának helyzete ennek megfelelően kettősen alakult, hiszen a vármegye azon része maradt a trianoni Magyarországon, amely 1910-ben is fejlettebbnek számított.⁶⁰ A Rónai András szerkesztésében megjelent Közép-Európa atlasznak köszönhetően arra is van lehetőség, hogy a Trianon előtti és utáni állapotot összevessük, ugyanis az atlasz különböző fejlettségi mutatókra vonatkozó térképei az 1930-as évek állapotát tükrözik. A térképlapokat áttekintve a területi fejlettséget vizsgálva megállapítható, hogy az új államhatár két oldala között nem történt kiegyenlítődé: a romániai oldalon nem tapasztalható felzárkózás, de a magyar oldalon sem érzékelhető törésszerű hanyatlás, legalábbis az itt elemzett mikrotérségben nem.⁶¹ A hazai földrajztudománynak a határmentiség vizsgálatára fókuszáló recens kutatásai a magyar–román határszakasz közvetlen közelében elterülő településeket egyértelműen az ország perifériájának tekintik.⁶² Ennek a helyzetnek a kialakulása azonban valószínűleg egy hosszabb folyamat eredménye. Nagylétán és környékén az 1920-as években feltehetően még kevésbé érvényesült a perifériaképződés folyamata.

A határmenti községek közötti laterális kapcsolatok megértéséhez a Magyar–Román Határmegállapító Bizottság Magyar Delegációjának levéltári iratanyagában fennmaradt,⁶³ települési szinten 1922-ben rögzített kérdőívek, valamint az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok egyaránt hozzájárulhatnak.⁶⁴ A két dokumentumtípus különös forrásértékét az adja, hogy a kitöltés feladata az egyes települések előjáróságának hatáskörébe tartozott, amit az is alátámaszt, hogy a nyomtatvány utolsó oldalán általában a jegyző és a főbíró aláírása található. Ezek a forrástípusok leginkább az egykor élt helyiek ismereteit és szemléletét tükrözik.

⁵⁹ Demeter G. – Radics Zs. – Péntes J.: Fejlettségi és formális i. m. 233.

⁶⁰ Péntes János: Fejlettségi különbségek és centrum-periféria viszonyok Magyarországon. Összehasonlító módszertani vizsgálat. In: Területi egyenlőtlenségek nyomában a történeti Magyarországon. Módszerek és megközelítések i. m. 102–103.

⁶¹ Közép-Európa atlasz. Szerk. Rónai András. Bp. 1945.

⁶² Péntes J. – Deák A. – Hegedűs L. D.: Perifériaképződés és határmentiség i. m. 227–235.

⁶³ A trianoni békeszerződés államhatárokra vonatkozó rendelkezéseinek végrehajtására határmegállapító bizottságok alakultak, amelyek feladat körébe tartozott a határvonalak helyének kijelölése és fizikai megjelölése. *Murber Ibolya*: A burgenlandi impériumváltás 1918–1924: kikényszerített identitásképzés és politikai erőszak. *Múltunk* 64. (2019) 2. sz. 207.

⁶⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 51 B Polgári kori kormányhatósági levéltárak. Miniszterelnökségi levéltár. Magyar–Román Határmegállapító Bizottság Magyar Delegációjának iratai. Egyes határszakaszokra vonatkozó iratok (a továbbiakban: K 51 B) g-h-i dosszié.

A Bizottság levéltári anyagában való kutatásom során eddig a magyar–román államhatár Penészlektől Biharugráig terjedő szakaszán fekvő települések helyzetét (F, G és H szakaszok, melyek nagyrészt a Bihar vármegyei határszakaszt fedik le) sikerült megvizsgálnom. A kutatást nehezíti, hogy a kérdőíveknek csak egy része maradt fent: a vizsgált határszakasz magyar oldalán Álmosd, Bagamér, Kokad és Nyírábrány, míg a romániai oldalon Bors község kérdőíve található meg az iratok közt.⁶⁵

Az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok összehasonlítása az 1922-es kérdőívekkel csak korlátozottan lehetséges, hiszen az előbbi dokumentumok a trianoni Magyarország területén maradt összes község esetében elkészültek,⁶⁶ míg az utóbbiakat minden valószínűség szerint csak az államhatárral érintkező településeken töltötték ki.⁶⁷

A piacközpontok térszerkezetét illetően más mintázat rajzolódik ki az 1922-es kérdőívek és az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok alapján (lásd 2/a és 2/b ábra). Utóbbi esetében ugyanis jóval ritkább hálózat rekonstruálható. A különbség feltehetően nem a piacközpontok tényleges ritkulásában, hanem inkább az adatok felvételének eltérő módjában keresendő. A kérdőívekben ugyanis a leggyakrabban használt vásárokat, míg a tájékoztató lapokon a községek állandó piacának helyét rögzítették. A két fogalom ugyan minden bizonnyal nem teljesen ugyanazt jelenti, azonban egyértelmű különbséget sem lehet köztük tenni. Ennek hátterét megpróbálom Nagyléta példáján szemléltetni. A községet 1922-ben vásártartó helynek, 1925-ben piacos településnek jelölték a környező falvak. Nagyléta képviselőtestületi jegyzőkönyve és közigazgatási tájékoztató lapja szerint a településen évente háromszor tartottak országos vásárt, ezenkívül hetivásár is működött.⁶⁸

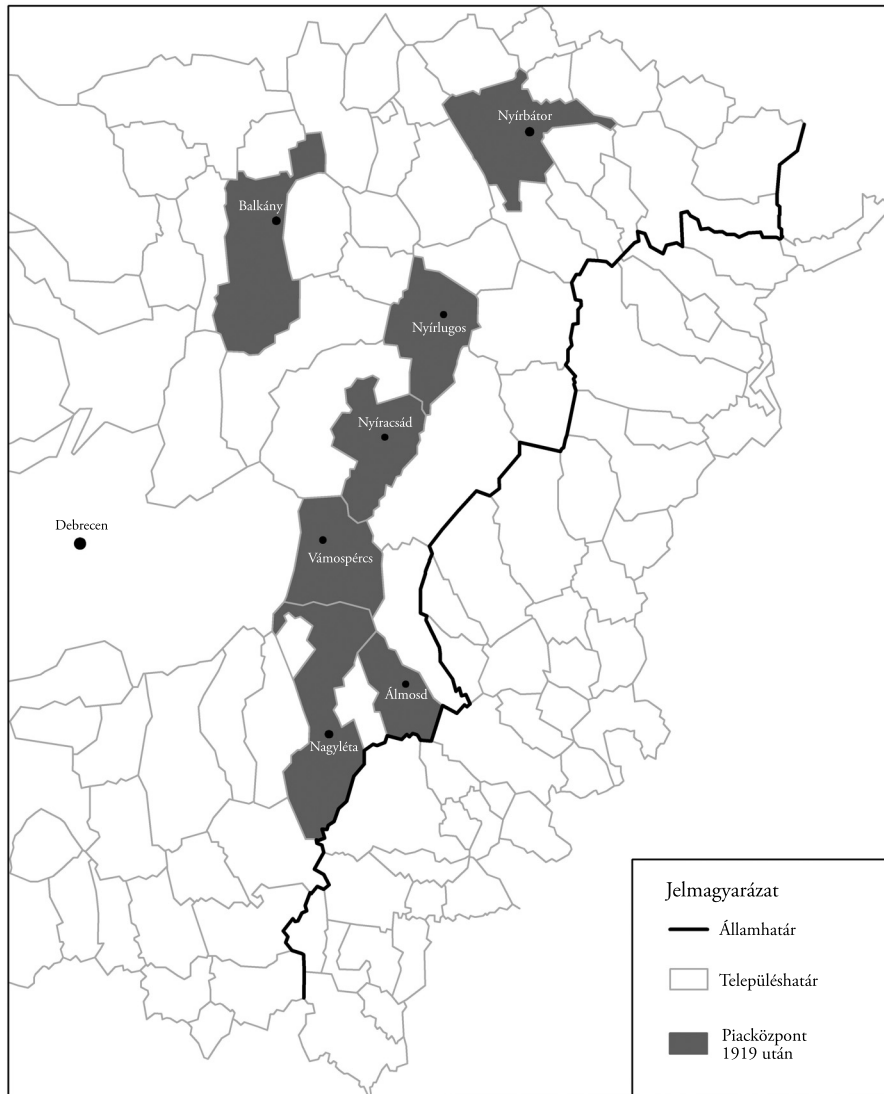
⁶⁵ A kérdőívek elméletileg több példányban készültek, ezért elképzelhető, hogy a többi település esetében azok a későbbiekben még előkerülhetnek más levéltári anyagból. Szilágyi Levente tanulmányában Csanáros és Vállaj községek 20. századi kapcsolatának elemzéséből egyértelműen kiderül, hogy Vállaj kérdőíve fennmaradt, így a kutatásnak a magyar–román államhatár Szabolcs és Szatmár vármegyei szakaszára való kiterjesztése során még újabb határmenti települések kérdőívei bukkanhatnak fel. *Szilágyi Levente: Csanáros és Vállaj kapcsolatainak változása a 20. század folyamán a magyar–román határ kontextusában. Doktori (PhD) értekezés. Babes-Bolyai Tudományegyetem. Kolozsvár. 2014. (A kutatásról lásd <https://bit.ly/2HkbpdA>, letöltés 2020. márc. 28.)*

⁶⁶ Az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok forrásértékével kapcsolatban lásd *Szilágyi Zsolt: Az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok forrásértéke és forráskritikája az alföldi falvak példáján. In: Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. (Rendi társadalom – polgári társadalom 28.) Szerk. Pap József – Tóth Árpád – Valuch Tibor. Bp. 2016. 94–112.*

⁶⁷ A Magyar–Román Határmegállapító Bizottság iratanyaga ugyan a Miniszterelnökségi Levéltár állományába tartozik, a kérdőívek kitöltését azonban valószínűleg nem a magyar kormány rendelte el, hiszen azok a magyar–román államhatár romániai oldalával érintkező települések esetében is elkészültek. Lásd például a Nagyváradhoz közel fekvő Bors község kérdőívét. MNL OL K 51 B g dosszié. XII/2. Bors község kérdőíve.

⁶⁸ MNL HBML V. 653/b 1. kötet.; Néprajzi Múzeum, Etnológiai Archívum, Dokumentációs Gyűjtemény, Statisztikai Gyűjtemény. Közigazgatási tájékoztató lapok 1925. (a továbbiakban: NM EAD 1925).

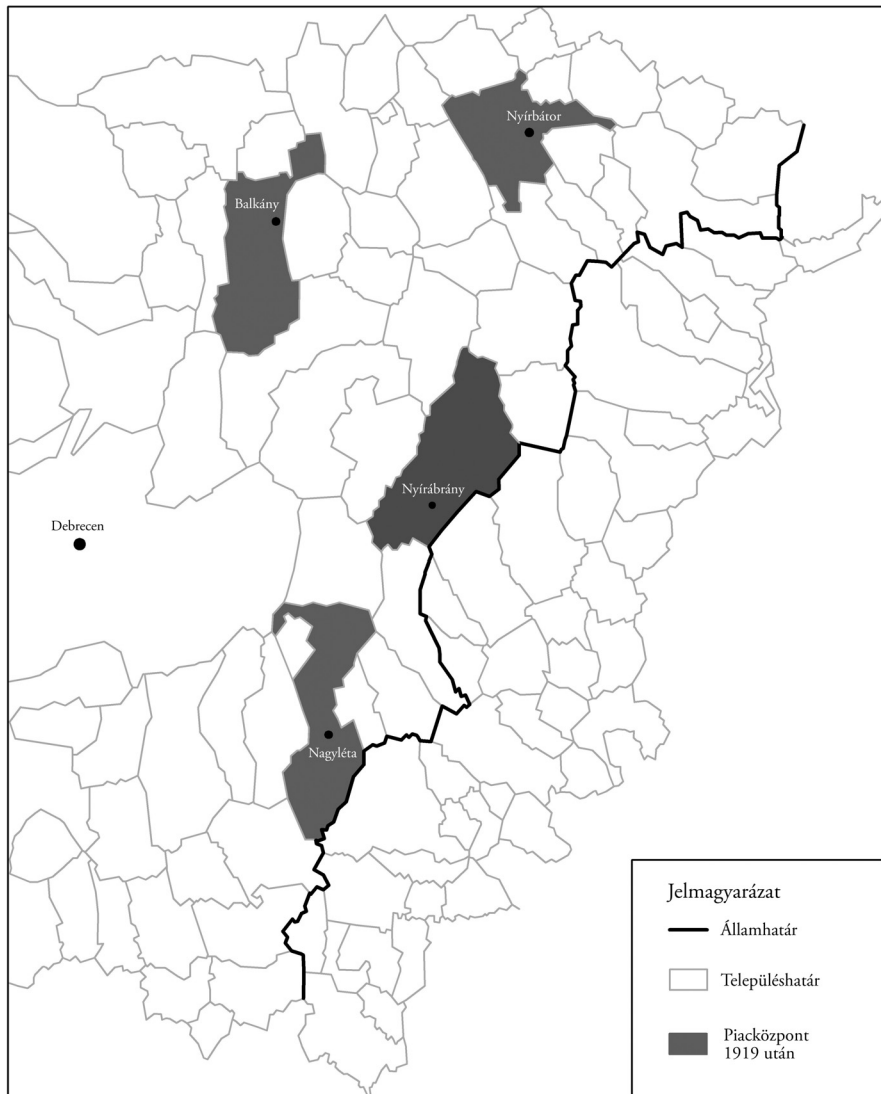
2/a. ábra Piacközpontok 1919 után

Forrás: MNL OL K 51 B i dosszié

Az 1925-ös tájékoztató lapon piacként megjelölt esemény Nagylétán a hetivásárt jelenthette, ugyanis a faluval kapcsolatban fennmaradt források nem szólnak arról, hogy a 20. század első harmadában napi rendszerességgel működő piaca lett volna a községnek. Az 1922-ben szintén vásártartó helyként megjelölt Álmosd, Balkány, Nyíraczád, Nyírlugos és Vámospércs községekben az 1925-ös

2/b. ábra Piacközpontok 1925-ben

Forrás: NMEAD 1925

közigazgatási tájékoztató lapok szerint működött legalább egy hetivásár, amelyre a környező települések lakossága is eljárhatott. Az 1922-re vonatkozóan kirajzolódó gazdasági kapcsolatok tehát elméletileg 1925-ben is tovább folytatódhattak. Ennek alapján viszont konkrét magyarázat nem adható arra, hogy az adott települések miért nem ugyanazokat a helységeket jelölték

piacközpontnak. A határkijelölő bizottság kérdőíves felmérésének célja a közlekedési, kereskedelmi kapcsolatok feltárása és a felekezeti viszonyok feltérképezése volt.⁶⁹ Az 1922-es kérdőívek esetében ennek megfelelően valószínűleg a lehető legteljesebb adatrögzítésre törekedtek, hiszen a Határmegállapító Bizottság ezek alapján tájékozódott a helyi kapcsolatokról. Ezenkívül az egykori előjáróságok pillanatnyi helyzetértékelése is befolyásolhatta a dokumentumok kitöltését. Nagylétán – úgy tűnik – a kereskedelmi kapcsolatok később is az 1922-es állapotokhoz hasonlóan alakulhattak. Legalábbis erre enged következtetni Portörő János nagylétai lakos személyes emlékezete, amely szerint a heti vásárra az 1940-es években is átjártak Álmosdról, Bagamérból, Kokadról, Monostorpályiból és Pocsajból.⁷⁰

A Határmegállapító Bizottság Nagylétára vonatkozó iratanyagában a kérdőív nem maradt fenn, ennek ellenére a környező községekben a kérdésekre adott válaszokból levonhatók bizonyos következtetések a vizsgált térség laterális kapcsolataira, illetve a piacközpontok alakulására és azok funkcióira vonatkozóan is. Ehhez a kérdőív azon szakaszai adnak támpontot, amelyek az 1919 előtti és utáni vásárookrajárásról, valamint a határkijelölést követő vasúthasználatról, az épület- és a tüzifa beszerzéséről, illetve a szomszédos helységekkel való érintkezésről tájékoztatnak.⁷¹ Mindezek alapján kibontakozik a szomszédos települések közötti kapcsolati háló, amely talán az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapoknál valamelyest árnyaltabb képet nyújthat a magyar–román államhatár mentén fekvő falvak közötti laterális kapcsolatokról.

A 3. ábra jól szemlélteti, hogy Álmosd, Bagamér, Kokad és Nyírábrány lakosságának vásáros helyei földrajzilag közel fekvettek a községekhez, gyakorlatilag azok szomszédságában. Ezáltal a piacközpontok sűrű hálózata bontakozik ki a mikrotérségben. Piacközpontnak azokat a településeket tekintettem, amelyeket önmagukon kívül legalább egy másik helység előjárósága is vásárra járó helyként jelölt meg. Ennek alapján 1919 előtt piacközpontnak számított Álmosd, Balkány, Érmihályfalva, Nagyléta, Nyíracsad, Nyírbátor és Vámospércs. 1919 után Érmihályfalva kivételével ezek a települések ugyanebben a pozícióban maradtak. (2/a ábra) Az államhatár romániai oldalára került Érmihályfalva helyét Vámospércs község vehette át a

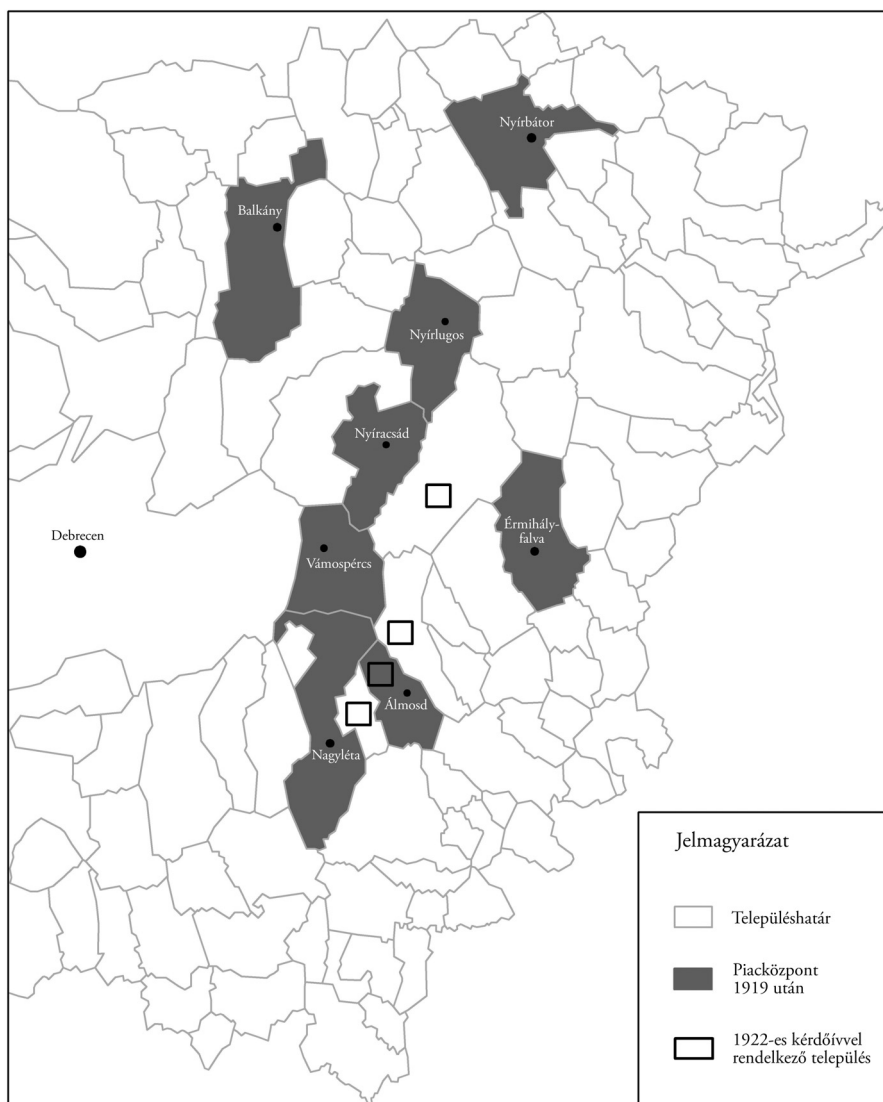
⁶⁹ *Murber I.*: A burgenlandi impériumváltás i. m. 207. A határmegállapító bizottságok szervezeti felépítéséről és működéséről bővebben lásd *Suba János*: Egy határmegállapító bizottság anatómiája: A magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság szervezete 1921–1925. In: „...ahol a határ elválaszt”. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk. Pásztor Cecília. Balassagyarmat–Várpalota 2002. 199–224.

⁷⁰ Interjú Portörő Jánossal, született 1937-ben. Készült: 2020. márc. 11. A szerző tulajdonában.

⁷¹ MNL OL K 51 B g-h-i dosszié.

piachálózat struktúrájában, ugyanis az álmosdi és a bagaméri előljáróság az 1919 utáni időszakra vonatkozóan Nagyléta mellett ezt a települést jelölte vásáros helyének.⁷²

3. ábra Piacközpontok 1919 előtt

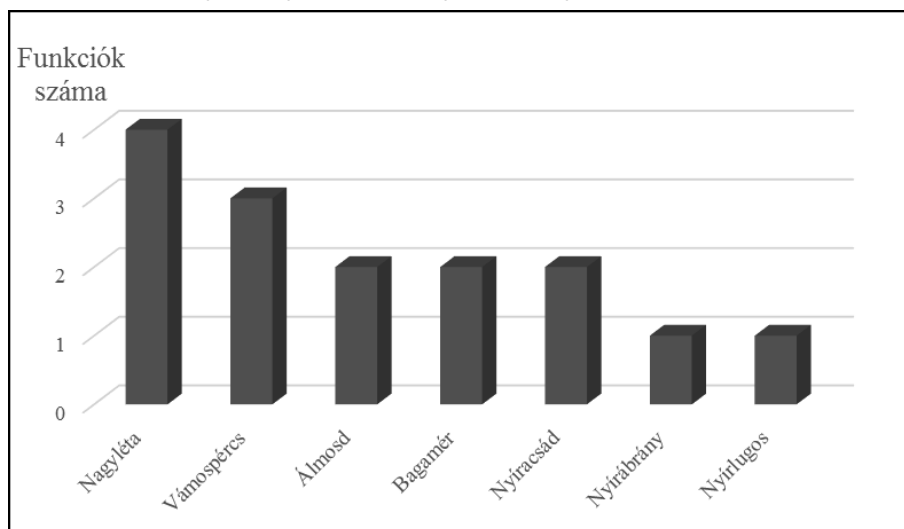
Forrás: MNL OL K 51 B i dosszié

⁷² MNL OL K 51 B i dosszié. III/5. Álmosd község kérdőíve; IV/3. Bagamér község kérdőíve.

A vásári struktúra tehát a trianoni határváltozás után nagyrészt megőrizte 1919 előtti formáját a térségben. Ennek következtében a piacközpontok szempontjából sem érzékelhető az 1920-as években perifériaképződés a magyar–román államhatárnak ezen a szakaszán. Az 1920-as években a kérdőívekben vásárközpontnak tekintett településeket piaci szempontból akár valamelyest dinamizálhatta is az államhatár, hiszen az érmihályfalvi vásár kiesésével Álmosd, Bagamér és Kokad lakossága a megmaradt piacos helyekre járhatott, s ez azoknak valamivel nagyobb forgalmat hozhatott. Ennek bizonyítása azonban jelenleg nehézségekbe ütközik, mivel az államhatár romániai oldalával érintkező települések esetében a kérdőívek még nem kerültek elő, illetve a magyarországi határsávbán lévő, de az államhatárral nem érintkező helységek esetében el sem készültek. Emiatt pedig egyelőre nem lehet tudni pontosan, hogy egy-egy vásárnak mekkora forgalma lehetett 1919 előtt.

A vásártartáson és látogatáson kívül a kérdőívek számos más gazdasági kapcsolatra vonatkozóan is tartalmaznak információkat: az épület- és tűzifa beszerzéséről, a malom- és a vasúthasználatról, illetve a hitelszövetkezetben és a főszo- gabírói hivatalban végzendő ügyek intézéséről. Ezek alapján a mikrotérségen belül elhelyezkedő községek között megoszló szerepek is rekonstruálhatók.

4. ábra Laterális gazdasági funkciók megoszlása Nagylétán és környékén 1922-ben⁷³

Forrás: MNL OL K 51 B i dosszié

⁷³ A települések közötti hálózatok értelmezését a tanulmány végén elhelyezett mellékletben szereplő táblázatok segítik.

A gazdasági hálózatok Nagyléta és Vámospércs felé haladva sűrűsödtek, ami azt mutatja, hogy ezt a két települést a mikrotérség központjának lehet tekinteni. (4. ábra) Ez a tény összefügghet az egyes szolgáltatások elérési idejével. Vasút hiányában⁷⁴ Álmosd, Kokad és Bagamér lakossága a szomszédos településekre csupán gyalog vagy szekérrel juthatott el. Ez korlátozta az érintett lakosság térben való mozgását, még akkor is, ha az adott településről hiányzó alapvető szolgáltatások (vasútállomás, öröltetés) vagy cikkek (tüzi-fa), gyalogosan vagy szekérrel fél napon belül elérhetőek voltak. Álmosd és Kokad község 1920 előtt a székelyhídi járáshoz tartozott, azonban úgy tűnik, hogy a járás központjához, Székelyhídhöz⁷⁵ (valamint Bihardiószeghez) nem fűzte ezeket a településeket szoros gazdasági kapcsolat, holott vásárokat ezekben is tartottak.⁷⁶ Magyarország 1914-es közigazgatási térképe szerint Álmosdról e két településre közvetlenül út sem vezetett. Kokadról ugyan volt közút Bihardiószegre, azonban innen Nagylétát hamarabb el lehetett érni.⁷⁷ Mindkét település esetében tehát egyszerűbb volt eljutni Nagylétára és Vámospércsre, mint a járási központba. Mivel a korabeli közlekedési lehetőségek eleve a szoros gazdasági kapcsolatok közvetlen közelben történő fenntartásának kedveztek, a trianoni államhatár romániai oldalára került településekkel már a határ megvonása előtt is lazább gazdasági hálózatok alakulhattak ki, így ezek 1920 utáni eltűnése feltehetően kevésbé okozott gazdasági problémát a térség lakosai számára.

Nagyléta szerepköre 1920 után kiegészült a járásközpont funkcióval is,⁷⁸ ami vélhetően a szolgáltató szektort is a falu felé vonzotta. Vermes Ernő *Bihar vármegye tíz évvel Trianon után* című kötetében arról számolt be, hogy a község a világháborút követő esztendőkből élénk fejlődésnek indult.⁷⁹ A vármegye

⁷⁴ A Debrecen környéki vasútvonalak fejletlenségére Mendöl Tibor hívta fel a figyelmet, akinek tanulmánya szerint a Debrecen és Nagyléta közötti légvonalban öt óras gyalogutat anélkül lehetett megtenni, hogy közben egyetlen vonat utolérne. *Mendöl Tibor: Debrecen közlekedéstudományi helyzete és az izokrón-térkép.* Debreceni Szemle 5. (1931) 2. sz. 93.

⁷⁵ Kontárok Székelyhídon. Brassói Lapok, 1935. február 3.

⁷⁶ Vegyesek. Vásári hírek. Magyar Czipész Újság, 1906. augusztus 15.

⁷⁷ Lásd mapire.eu, letöltés 2020. márc. 28.

⁷⁸ 1920 után Nagylétára is érkeztek menekült közalkalmazottak. Klotz Lajos például, aki 1881-ben Hajdúböszörményben született Klotz József szabómester és Szabó Mária gyermekeként. Ugyanott végezte középiskolai tanulmányait is. A közigazgatási tanfolyamot pedig Debrecenben. Közpályán való működését Bihardiószegen segédjegyzőként kezdte, majd Kokadon volt jegyző öt éven keresztül. 1913-tól 1920-ig újra Bihardiószegen működött főjegyzőként, majd innen a román megszállás miatt kénytelen volt elmenekülni. Menekültként 1920-ban a Nagylétán megszervezett főszoigabírói hivatalba került, és 1921 áprilisában lett a község főjegyzője. *Vermes Ernő: Bihar vármegye tíz évvel Trianon után.* Berettyóújfalu 1930. 452.

⁷⁹ Uo. A megállapítást némileg árnyalhatja az a tény, hogy a műnek jelentős reprezentációs funkciója is volt.

útépítésekkel javította a falu közlekedési lehetőségeit, maga a község pedig tizenkét kilométeres betonjárda hálózatot építtetett és bevezette a villanyvilágítást (Debrecenből kapta az áramot), valamint a külterületen iskolát épített.⁸⁰ Az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapok egyik kérdése az volt, hogy milyen fejlesztésekre lenne szüksége a községnek. Nagyléta elöljáróságának válasza erre az volt, hogy villamosításra, artézi kutakra és egy tanyai iskolára.⁸¹ Ezek 1930-ra meg is valósultak.

A fabeszerzés fontossága miatt Bagamér község anélkül alkotta a tájegység kereskedelmének egyik fontos láncszemét, hogy piacközponti szerepkört látott volna el. A falut egyik település sem jelölte vásárhelynek vagy piachelynek, sem az 1922-es kérdőívekben, sem az 1925-ös közigazgatási tájékoztató lapokban, a bagaméri erdőre vonatkozó, 1922-ben keletkezett felmérés azonban arról tájékoztat, hogy „a legrégebbi idők óta állandó favásárlók: budaa-brányi [nyírábrányi], vámospércsi, újléti, bagaméri és álmosdi lakosok, továbbá Nagyléta község”.⁸² Ez a település volt tehát a környék egyik fabeszerzési központja, amelynek ráadásul az új államhatárnak köszönhetően az 1920-as évektől nem kellett számolnia a hegyvidéki erdőségekkel mint konkurenciával.

A hálózatok alapján kirajzolódó gazdasági kapcsolatok a vizsgált falvak között szűk térben érvényesültek, hiszen azok jórészt a szomszédos településekre korlátozódtak. (Ez a jelenség hasonlóságot mutat a házassági kapcsolatok döntő többségének alakulásával.) Ennek alapján a falvak közötti laterális kapcsolatok hálózatának valószínűleg komolyabb jelentősége lehetett, mint ahogyan azt a történeti szakirodalom eddig feltételezte. A régióközpont (esetünkben Debrecen) nyilvánvalóan vonzást fejtett ki a falvakra, azonban ez a kapcsolat láthatóan nem volt kizárólagos, mellette ugyanis hangsúlyosan létezett a szomszédos községekkel fenntartott gazdasági kontaktus is. Mindebből pedig az következik, hogy a trianoni államhatárok gazdasági hatásának kutatása során a vonzásoközpontok vonzásokörzeteinek vizsgálata mellett nagyobb figyelmet kellene szentelni a határmenti községek közötti gazdasági interakcióknak is.

⁸⁰ Uo. 447.

⁸¹ NM EAD 1925. St-563. Nagyléta közigazgatási tájékoztató lapja.

⁸² MNL OL K 51 B i dosszié. IV/3. Bagamér község kérdőíve.

Összegzés

A mikroszintű elemzés összességében olyan folyamatok megvilágítására adott lehetőséget a határ menti gazdasági és társadalmi interakciókat illetően, amelyekre eddig kevesebb figyelem hárult. A magyarországi határsávban maradt falvak házassági kapcsolatrendszere, illetve a települések egymás között szövődő gazdasági hálózatainak vizsgálata azt mutatta, hogy a helyi társadalomra jellemző kölcsönhatások 1920 előtt és után is szűk térben érvényesültek, így a trianoni államhatárnak eleve korlátozott szerepe volt azok alakulásában.

A házassági anyakönyvi kivonatok vizsgálatához olyan eljárás kidolgozására volt szükségem, amely összehasonlíthatóvá tette a Trianont megelőző és az azt követő időszakot. A két időmetszet végül az 1899 és 1906, valamint az 1922 és 1929 közötti periódust foglalta magába. Elemzésem alapján azt a következtetést vonhattam le, hogy a házassági kapcsolatok Nagyléta és környékének társadalma, valamint a trianoni államhatáron túlra került települések lakossága között már a századfordulón sem voltak számottevő mértékűek. Ezt egyrészt arra alapozom, hogy az elcsatolt településekkel kialakított kapcsolatok száma az exogám házasságoknak átlagosan csak a negyedét tette ki, így Nagyléta és a környező községek esetében a határon túli helyiségekkel kialakított házassági hálózatok ritkásabbak voltak. A két térség között meglévő társadalmi interakciók inkább csak alkalmoszerűnek nevezhetők (kivéve azokat az eseteket, amelyekben közvetlenül a határral érintkező községekről volt szó). A trianoni államhatár házassági kapcsolatokra vonatkozó elválasztó szerepe tehát kevésbé volt jelentős ebben a térségben, ami feltehetően az agrártársadalom házassági szokásainak köszönhető. A következtetések azonban a hasonló, más régiókra fókuszáló elemzések hiánya miatt egyelőre csak a vizsgált térben tekinthetők érvényesnek.

Nagyléta és a Romániához került települések között a házasságok által formált interakciók hálózata átalakult, s ez elsősorban a fiatalabb nemzedéket érintette. A századfordulóhoz képest ugyanis az 1920-as években jóval többen települtek át Nagylétára. A határ megvonása minden bizonnyal hatással volt a falu vándormozgalmára is, ami abban a jelenségben mutatkozott meg, hogy a századfordulóhoz képest 1920 után sokkal több olyan házasság kötöttet, amelyben a házasulandó felek legalább egyik tagjának nem Nagyléta volt a születési helye. A nagylétai házassági anyakönyvi kivonatok vizsgálatának köszönhetően olyan vándorlási irány rajzolódott ki a szemünk előtt, amelyet a makroszintű elemzések eddig kevésbé tehettek láthatóvá. A bevándorlásnak köszönhetően enyhült Nagyléta vándorlási vesztesége is a megelőző évtizedekhez képest, s ez a tény végső soron gazdasági felhajtóerőt is jelenthetett a település számára.

A kutatás egyik további perspektíváját kínálja annak feltárása, hogy a határon túlról érkezők betelepülése mekkora méreteket öltött az államhatár teljes magyar–román szakaszán.

A Magyar–Román Határmegállapító Bizottság Magyar Delegációjának iratanyagában talált kérdőívek alapján – ha töredékesen is – rekonstruálhatóvá vált az elemzésre kiválasztott települések laterális gazdasági hálózata. Ezek a kapcsolatok a vásárra járást illetően valószínűleg közlekedésföldrajzi okok miatt kevésbé terjedtek ki a trianoni államhatár romániai oldalára került településekre. A térség piacközponti struktúrája az 1920-as években megőrizte az 1919 előtti állapotát, ami arra utalhat, hogy perifériaképződés ebben az évtizedben még nem ment végbe. A laterális gazdasági kapcsolatok elemzése által egyszersmind árnyalhatóvá vált az Alföld peremén fekvő városoknak/vonzásközpontoknak a vonzáskörzetekre gyakorolt hatása is, hiszen számos szolgáltatás elérési ideje a helyi környezetben kedvezőbben alakulhatott: a mikrotérség piacközpontjainak is megvolt a saját vonzáskörzetük, jóllehet azok sok esetben megosztott vonzáskörzeteket jelentettek.

MELLÉKLET

Áttekintő táblázatok a 4. ábrához

Álmosd		
Funkció	Melyik más településen elérhető?	
Vásár	Nagyléta	Vámospércs
Épületfa beszerzése	Nagyléta	
Malomhasználat	Nagyléta	Vámospércs
Hitelszövetkezeti ügyek	Bagamér	
Tűzifa beszerzése	Bagamér	
Vasúthasználat	Nagyléta	Vámospércs
Főszolgabírói hivatal		

Forrás: MNL OL K 51 B i dosszié. III/5. Álmosd község kérdőíve

Bagamér			
Funkció	Melyik más településen elérhető?		
Vásár	Vámospércs	Álmosd	Nagyléta
Épületfa beszerzése	Nagyléta		
Malomhasználat	Vámospércs	Nagyléta	
Hitelszövetkezeti ügyek			
Tűzifa beszerzése			
Vasúthasználat	Nyírábrány	Nagyléta	
Főszolgabírói hivatal			

Forrás: MNL OL K 51 B i dosszié. IV/3. Bagamér község kérdőíve

Kokad		
Funkció	Melyik más településen elérhető?	
Vásár	Nagyléta	Álmosd
Épületfa beszerzése		
Malomhasználat	Nagyléta	Álmosd
Hitelszövetkezeti ügyek		
Tűzifa beszerzése	Bagamér	
Vasúthasználat		
Főszolgabírói hivatal		

Forrás: MNL OL K 51 B i dosszié. XI/1. Kokad község kérdőíve

Nyírábrány			
Funkció	Melyik más településen elérhető?		
Vásár	Nyíracsad	Nyírlugos	Vámospércs
Épületfa beszerzése			
Malomhasználat			
Hitelszövetkezeti ügyek			
Tűzifa beszerzése	Bagamér		
Vasúthasználat			
Főszolgabírói hivatal	Nyíracsad		

Forrás: MNL OL K 51 B i dosszié. V/2. Nyírábrány község kérdőíve

NAGYLÉTA AND THE BORDER PROBLEMS

Social and Economic Changes in a Village in Bihar County after Trianon

By Gábor Buzgó

SUMMARY

By way micro-analysis, the paper aims to open up alternative possibilities of interpretation with regards to the problem of living on the border in the first third of the twentieth century. The research is mainly based on contemporary marriage registrations and the documents of the Hungarian Delegation of the Hungaro-Romanian Border Committee. The author attempts to reconstruct the changes that may have taken place in terms of family relationships across the border zone that remained in Hungary and the area allotted to Romania through the example of the society of the village of Léta and neighbouring settlements in Bihar county. Another aim of the paper is to map the lateral economic relations between the villages covered by the research.